

ГОЛІКОВА

Олена Михайлівна,

професор кафедри філософії,
історичних і соціальних дисциплін
Харківського національного аграрного
університету ім. В. В. Докучаєва

golikova.elm@gmail.com

(м. Харків)

**ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. В. В. ДОКУЧАЄВА У ВИМІРІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ І НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ
СПРАВИ (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)**

Присвячено актуальній, проте недостатньо розробленій у вітчизняній історіографії проблемі з вивчення початкового періоду становлення європейської системи сільськогосподарської освіти і науково-дослідної справи. Погляди українських істориків з цього питання суперечать фактам і висновкам, окресленим в європейській історіографії. Разом з тим, вивчення історії становлення Інституту землеробського господарства в Маримонті (Королівство Польське), правонаступником якого є Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва, дозволяє виокремити загальні для європейських країн процеси, що характеризують формування науково-організаційних засад дослідної справи в системі галузевої підготовки. Мета публікації полягає у: 1) вивченні історії становлення найперших вищих сільськогосподарських навчальних закладів в Європі; 2) дослідженні початкового періоду історії Інституту землеробського господарства в

Маримонті в контексті формування європейської системи вищої сільськогосподарської освіти і зародження науково-дослідної справи.

Ключові слова: *вища сільськогосподарська освіта, сільськогосподарська дослідна справа, Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва, Інститут землеробського господарства в Маримонті, Інститут сільського господарства та лісівництва в Маримонті.*

**INITIAL PERIOD OF HISTORY OF THE KHARKIV NATIONAL
AGRARIAN UNIVERSITY NAMED AFTER V. V. DOKUCHAYEV IN THE
DIMENSION OF THE EUROPEAN PROCESS OF AGRICULTURAL
EDUCATION AND RESEARCH AFFAIRS (end of the 18th – first half of the
19th century)**

It is devoted to the topical, but insufficiently developed in domestic historiography problem of studying the initial period of formation of the European system of agricultural education and research. The views of Ukrainian historians on this issue contradict the facts and conclusions outlined in European historiography. However, the study of the history of the Institute of Agriculture in Marymont (Kingdom of Poland), whose successor is the Kharkiv national agrarian university named after V. V. Dokuchayev, allows us to identify common to European countries processes that characterize the formation of scientific and organizational foundations of research in the system of industry training. The purpose of the publication is to study the history of the first higher agricultural educational institutions in Europe and to study the initial period of the history of the Institute of Agriculture in Marymont in the context of the European higher education system and the emergence of research.

It is proved that the founders of the first agricultural institutions of higher education in Europe on their own initiative were representatives of national elites, but their activities have gained national and international significance. Thanks to their initiative, agriculture was transformed into an independent scientific discipline, which became a powerful impetus for its further development and marked the beginning of the formalization of industry knowledge.

The process of origin and transformation of branch research in the institution is considered with the help of statutory documents of the Institute of Agriculture in Marymont. It is proved that the formalization of field research, begun under the Statute of 1835, was nullified by the Statute of 1840, which is due, first, to bringing the Polish education system after the suppression of the anti-Russian uprising of 1830-1831 to the then Russian standards ; secondly, with the dominance in the top state leadership of Russia of the idea of the priority of theoretical and practical training of agronomists and foresters as the best educational form of translation of existing production experience.

Key words: higher agricultural education, agricultural research, Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchayev, Institute of Agriculture in Marymont, Institute of Agriculture and Forestry in Marymont.

**НАЧАЛЬНЫЙ ПЕРИОД ИСТОРИИ ХАРЬКОВСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. В. В. ДОКУЧАЕВА В ИЗМЕРЕНИИ ЕВРОПЕЙСКОГО ПРОЦЕССА
СТАНОВЛЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ И
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ ДЕЛА
(конец XVIII - первая половина XIX в.)**

Посвящено актуальной, однако недостаточно разработанной в отечественной историографии проблеме по изучению начального периода становления европейской системы сельскохозяйственного образования и отраслевого опытного дела. Взгляды украинских историков по этому вопросу противоречат фактам и выводам, очерченным в европейской историографии. Вместе с тем, изучение истории становления Института земледельческого хозяйства в Маримонте (Царство Польское), правопреемником которого является Харьковский национальный аграрный университет им. В. В. Докучаева, позволяет выделить общие для европейских стран процессы, характеризующие формирование научно-организационных основ исследовательского дела в системе отраслевой подготовки. Цель публикации заключается в: 1) изучении истории становления первых высших сельскохозяйственных учебных заведений в Европе, 2) исследовании начального периода истории Института земледельческого хозяйства в Маримонте в контексте формирования европейской системы высшего сельскохозяйственного образования и зарождения научно-исследовательской дела.

***Ключевые слова:** высшее сельскохозяйственное образование, сельскохозяйственное опытное дело, Харьковский национальный аграрный университет им. В. В. Докучаева, Институт земледельческого хозяйства в Маримонте, Институт сельского хозяйства и лесоводства в Маримонте.*

Початковий період історії Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва дозволяє актуалізувати деякі аспекти загальноєвропейського процесу становлення вищої сільськогосподарської освіти та галузевої дослідної справи.

ХНАУ ім. В. В. Докучаєва – найстаріший сільськогосподарський навчальний заклад у системі вищої галузевої освіти України. Його минуле

належить до унікальних сторінок європейської історії, адже протягом понад двох сторічч безперервного розвитку він діяв у кордонах різних держав, під впливом культурних і освітніх традицій різних народів. Минуле ХНАУ – це початок становлення вищої сільськогосподарської освіти і науки сучасних України, Польщі та Росії.

Докучаєвський університет є прямим правонаступником Інституту землеробського господарства, практичної ветеринарії та школи рукоділля в Маримонті, заснованого неподалік Варшави за указом російського імператора Олександра I від 5 жовтня 1816 р. За підрахунками польських учених, інститут у Маримонті був четвертим закладом вищої аграрної освіти в Європі. Його створено за прикладом перших сільськогосподарських ЗВО, зокрема: 1) найстарішої в Європі Академії сільського господарства «Георгікон», яку 1797 р. заснував граф Дьордь Фештетич (1755–1819 рр.) в угорському місті Кестхей на південно-західному краї озера Балатон; 2) сільськогосподарської школи Філіпа фон Феленберга (1771–1844 рр.), відкритої 1804 р. (за іншими джерелами – 1799 або 1807 р.) в швейцарському містечку Гофвіль, неподалік Берна; 3) сільськогосподарської школи Альбрехта Даніеля Теєра (1752–1828 рр.), зорганізованої 1806 р. (або 1804 р.) в його маєтку Меглін, поблизу міста Вріцен-на-Одері, неподалік Бранденбурга, та перетвореної 1819 р. у Королівську Пруську Академію сільського господарства. Хронологія заснування цих закладів в літературі дещо різниться, що не заважає визначенню загального значення їхньої діяльності. Робота деяких установ триває дотепер, як наприклад, Академії «Георгікон», яку на сьогодні реорганізовано в факультет сільського господарства Університету Паннонії (м. Кестхей, Угорщина). Інші заклади припинили своє існування. Сільськогосподарську школу Філіпа фон Феленберга «Гофвіль» закрито 1855 р. (у той час як заснована ним 1830 р. вища педагогічна школа, зазнавши багато перетворень, існує дотепер). У 1861 р. закрито Академію сільського господарства в Мегліні.

У науковій літературі ці сільськогосподарські школи називають закладами вищої освіти. На початку XIX ст. система вищої сільськогосподарської освіти

Європи перебувала на етапі свого становлення, організаційного оформлення та пошуку засад функціонування, а отже, тодішні сільськогосподарські ЗВО істотно відрізняються від сучасних за своєю структурою, терміном навчання, навчальними програмами, співвідношенням теоретичної і практичної підготовки тощо. Проте висока професійна підготовка за багатьма спеціальностями, опора на якісний викладацький склад з університетською освітою, піднесення діяльності навчальних закладів до загальнонаціонального рівня, а також державна підтримка та міжнародне визнання дозволяють відносити ці установи до перших сільськогосподарських ЗВО Європи.

В українській історіографії Академію сільського господарства А. Теєра в Мегліні розглядають як «перший спеціальний агрономічний вищий навчальний заклад в Європі» [1, с. 2]. Подібні твердження набули хрестоматійного характеру й містяться в різних наукових виданнях з історії освіти [2, с. 67; 3, с. 215–216]. Натомість, в європейській, насамперед у польській та угорській історіографії чітко простежується інша хронологія перших сільськогосподарських ЗВО в Європі [4, с. 2; 5, с. 275-276; 6, с. 85]. Таку хронологію подано автором цієї статті на початку публікації. Угорський історик Дьордь Куруч у праці «Дьордь Фештетич, граф» наводить інформацію про листування засновника «Георгікону» з Філіпом фон Феленбергом. У листі до графа Фештетича від 24 травня 1808 р. засновник школи в Гофвілі називає власний заклад «швейцарським Георгіконом» [5, с. 277]. Також зберіглося листування Альбрехта Теєра з очільником Георгікону. Така комунікація між фундаторами перших європейських галузевих ЗВО відображала пошук ними оптимальних засад забезпечення спеціальної освітньої підготовки. Інший історик з Угорщини Бела Сурані в роботі «Історія угорської професійної сільськогосподарської освіти до 1945 року, з особливою увагою до вищої сільськогосподарської освіти», відзначає першість спеціального закладу Дьордя Фештетича над школою Альбрехта Теєра в європейській вищій аграрній освіті [6, с. 85].

Разом з тим, характеризуючи початок становлення закладів вищої сільськогосподарської освіти в Європі, вітчизняні історики доволі часто зовсім не згадують про інститут в Маримонті [1; 3]. Або наводять викривлену інформацію з його історії. Наприклад, «першим українським аграрним ВНЗ став Харківський державний аграрний університет, заснований 25 вересня 1816 р.», – повідомляє авторка дисертації «Становлення та розвиток вищої аграрної освіти в Україні (XIX – початок ХХ століття)» [7, с. 9]. Таке твердження нам представляється некоректним. Сучасний Харківський національний аграрний університет є найстарішим сільськогосподарським закладом освіти в Україні, проте його історія почалась 6 жовтня (23 вересня) 1816 р. у Королівстві Польському. Заснований в кордонах етнічної Польщі, інститут діяв у Маримонті до 1861 р., а протягом 1862–1914 рр. працював у Ново-Олександрії (нині – Пулави) Люблінської губернії. На початку Першої світової війни інститут, що опинився в зоні воєнних дій, було евакуйовано з Польщі до Харкова. До березня 1921 р. він зберігав назву, яка визначалася його довоєнною польською «пропискою» – Ново-Олександрійський інститут сільського господарства та лісівництва. Від 1816 до 1914 рр. Харківський НАУ ім. В. В. Докучаєва має спільне історичне минуле з двома сучасними польськими центрами сільськогосподарського знання – Національним науково-дослідним інститутом рослинництва, ґрунтознавства і добрив у Пулавах та Варшавським Університетом Наук про Життя – Головною Школою Сільського Господарства у Варшаві.

Маємо зауважити, що з історії Ново-Олександрійського інституту в літературі також містяться суттєві неточності [2, с. 78, 154; 8, с. 10, 119]. З погляду на те, що цей інститут є найстарішим в Україні аграрним ЗВО, до діяльності якого причетні справжні корифеї сільськогосподарської та лісівничої науки і галузевої дослідної справи, є нагальна потреба серйозного і неупередженого опрацювання його історії.

Мета публікації полягає у: 1) вивченні історії становлення найперших вищих сільськогосподарських навчальних закладів в Європі; 2) дослідженні

початкового періоду історії Інституту землеробського господарства в Маримонті в контексті формування європейської системи вищої сільськогосподарської освіти і зародження галузевого дослідництва.

Раніше, ніж в інших європейських країнах, викладання сільського господарства як навчальної дисципліни було започатковано в Німеччині. За наказом прусського короля Фрідріха Вільгельма I в Галльському університеті 1727 р. створено кафедру економіки та впроваджено курс лекцій з економії, основну частину якого становили лекції з сільського господарства [9, с. 21-22]. Протягом XVIII ст. аналогічні кафедри засновано майже в усіх університетах Німеччини [10, с. 628].

Учені в галузі сільського господарства та галузевої освіти і науки ще з другої половини XIX ст. беззаперечно визнавали лідерство Німеччини зі створення перших закладів вищої сільськогосподарської освіти, а отже, раціоналізації сільського господарства, використанні новітніх аграрних технологій та вдосконаленні землеробської техніки [11, 12, 13, 14]. Останнім часом українські історики М. В. Присяжнюк, Л. Л. Білан і С. О. Білан, О. О. Костенко та ін. зробили вагомий внесок у наукове осмислення процесу становлення сільськогосподарської освіти і науки в Європі [1, 2, 3, 7]. Проте, введення до наукового обігу мало відомих фактів європейської історії потребує корегування усталених висновків з цієї проблеми у вітчизняній історіографії. З урахуванням цих обставин, нових підходів потребує й наукове осмислення початкового періоду історії Інституту землеробського господарства в Маримонті. Загальні питання щодо діяльності цього закладу розкрито в монографічних дослідженнях [15, с. 8–9; 16, с. 62–68; 17, с. 13–26] та наукових статтях [18, 19]. Проте проблема впливу перших європейських сільськогосподарських ЗВО на становлення інституту в Польщі не отримала в цих роботах всебічного наукового вивчення.

Поява вищих сільськогосподарських шкіл в Європі на початку XIX ст. відображала перехід від переважно теоретичної підготовки, яку забезпечували сільськогосподарські або економічні кафедри в класичних університетах, до

підготовки спеціалістів в ізольованих спеціальних школах, в яких наукові дисципліни викладалися в тісному зв'язку з сільськогосподарською практикою.

Визначний діяч епохи Просвітництва, інтелектуал та меценат граф Дьордь Фештетич відкрив у родинному маєтку сільськогосподарську школу, яку сучасні історики освіти називають першим вищим сільськогосподарським навчальним закладом на європейському континенті. Створений для забезпечення власних садіб кваліфікованими робітниками, доволі швидко «Георгікон» став загальнодоступним, без плати за лекції та іспити для осіб, які прибули до Кестхея для навчання. Викладання протягом 1797–1846 рр. здійснювалось німецькою мовою, а серед співробітників було чимало видатних викладачів сільськогосподарської освіти Угорщини, таких як фермер Ференц Пете (1763–1832 рр.); Янош Нагіваті (1755–1819 рр.) – автор перших книг угорською мовою з бухгалтерського обліку, торгівлі, рослинництва, тваринництва і землевпорядкування; Каролі Дьордь Румі (1780–1847 рр.) – викладач з економіки та землеробства [20]. Відкрита 1 липня 1797 р., спочатку школа «Георгікон» забезпечувала підготовку управителів для великих господарств. З наступного року започатковано процес спеціалізації навчальної діяльності: у 1798 р. відкрито фермерську школу, у 1806 р – лісівничу і мисливську, а також садівничу школи, у 1807 р. – школу з конярства та верхової їзди, а у 1808 р. – інженерну та економічну школи [6, с. 85]. Доволі швидко «Георгікон» перетворився на заклад загальнонаціонального значення [5, с. 276]. Свідченням цього була кількість студентів, яка поступово більшала: у 1797–1798 рр. у школі навчалось двоє осіб; у 1810–1811 рр. – вісім; у 1817–1818 рр. – незадовго до смерті графа Фештетича – 34 особи [5, с. 277]. Завдяки застосуванню професійних методів управління навіть під час наполеонівських воєн господарство Дьордя Фештетича демонструвало невинне зростання, а після 1815 р. середньорічне збільшення продуктивності становило 16 % [21, с. 919].

Засновник школи в Гофвілі швейцарський агроном, філософ, гуманіст і педагог Філіп фон Феленберг головну мету своєї діяльності вбачав у

розв'язанні соціальних суперечностей, піднесенні загального рівня культури сільського населення, викорененні бідності і загрози голоду шляхом поширення професійних сільськогосподарських знань [22] Маючи колосальний досвід з розбудови власного приватного маєтку Гофвіль, фон Феленберг заснував у ньому вищу сільськогосподарську школу. У 1809 р., виступаючи перед студентами, він виклав філософію своєї подвижницької діяльності: «Такими, як наші предки стали завдяки військовим подвигам, ми хочемо стати завдяки справам мирним». Вирішення цього завдання філософ-агроном пов'язував з налагодженням комунікації людини з землею, заняттям «чесною і благородною працею» [23]. Згодом ним було створено ще одну, можливо першу в Швейцарії, «нижчу» школу для бідних і безпритульних дітей. За його дорученням, її очолив, а потім керував нею протягом 23 років відомий швейцарський педагог Іоганн Якоб Верлі (1790–1855 рр.).

Одночасно з цими школами в Гофвілі діяла школа для дітей знатних осіб. Її основою була родина самого фон Феленберга, в котрій виховувалось десятеро дітей. Згодом для учнів із знатних сімей було створено окрему школу, більшість викладачів якої запрошено з Німеччини. У кожному класі за індивідуальним планом навчалось троє-четверо учнів. На найвищому етапі розвитку школи для дітей із знатних родин у ній навчалось близько 100 осіб. Водночас в Говфілі діяла школа для дівчат, якою опікувалась дружина фон Феленберга – Маргарет фон Чарнер.

Усе викладене дозволяє підсумувати, що першість у розробці концепції народної сільськогосподарської школи належить Філіпу фон Феленбергу. Ним було висунуто й апробовано ідею поєднання в одному закладі різних шкіл, відповідно до рівня початкової освіти та матеріального стану учнів і тих функцій, які вони мали виконувати в своєму подальшому житті. Вірогідно, на початку XIX ст. він першим серед організаторів та керівників сільськогосподарських ЗВО прагнув поєднати фундаментальну теоретичну підготовку університетського рівня із сільськогосподарською практикою. Подібна система освіти згодом ототожнюватиметься з «німецькою моделлю

навчання». Досить швидко інформація про навчальний заклад, високий фах викладачів та їхні морально-педагогічні принципи поширилась далеко за межі Швейцарії. Школа Ф. фон Феленберга довгі часи була зразком для інших подібних установ. Тут навчалися учні з різних країн Європи і навіть з Америки. Є свідчення про навчання в Гофвілі учнів з Росії. У 1813 р. фон Феленберг здійснив подорож до Росії, де мав зустріч з російським імператором Олександром І. Можемо припустити, що результати того візиту позитивно позначились на вирішенні царем питання щодо започаткування сільськогосподарського інституту в Маримонті у 1816 р.

Нову еру в сільськогосподарській освіті та науці відкрив своєю науково-педагогічною діяльністю Альбрехт Даніель Теєр. Думку щодо викладення курсу «сільське господарство» у самостійному навчальному закладі ним було висловлено в праці «Про англійське сільське господарство» ще у 1782 р. [25, с. 131]. Найбільш успішним з реалізованих ним проєктів по створенню такого закладу стала школа в його приватному маєтку Меглін. Відкрита за підтримки пруського уряду 1806 р., спочатку школа забезпечувала навчання сільськогосподарській справі нащадків спадкоємних землевласників. Вчення базувалось передусім на практичній підготовці. А. Теєр доводив, що «не мертві книжки, але життя, дійсність і могутня сила наочності» зумовлюють успіх у навчанні сільському господарству [10, с. 627]. Ідеал аграрного господарства він вбачав у поєднанні природознавства (фізики, хімії, біології) з економікою та сільськогосподарською технікою.

Йому ж належить одне з найперших визначень поняття «сільське господарство». У своїй праці «Основи раціонального сільського господарства» він подає таке формулювання: «Сільське господарство є промисловість, що має метою отримати дохід або гроші шляхом створення (а іноді й у подальшому оброблювання) рослинних і тваринних речовин» [25, с. 100]. Водночас учений зауважив, що «сільськогосподарська промисловість не стільки може бути вдосконалена за допомогою нових винаходів і нових дослідів, скільки через ретельне вивчення всього того, що було вже зроблено, спостережено і

приведено до виконання в тих чи інших країнах» [26, с. 14]. Вірогідно, інтерес до «інших країн» перетворив школу А. Теєра в «Мекку» сільськогосподарської науки та дослідної справи, в якій продовжили навчання випускники найкращих університетів Європи, зокрема: випускник Московського університету, засновник теорії землеробства в Росії професор М. Г. Павлов (1792–1840 рр.); випускник Віленського університету, визнаний вчений та організатор науки, директор Інституту сільського господарства та лісівництва в Маримонті у 1835–1853 рр. професор М. М. Очаровський (1788–1854 рр.); один із фундаторів та директор Інституту землеробського господарства в Маримонті у 1819–1833 рр. професор Є.-Б. Флят (1768–1860 рр.) та ін. Ідеї А. Теєра визначали сутність багатьох наукових дискусій протягом довгого часу вже після смерті вченого у 1828 р., а за переклад його відомої чотиритомної праці «Основи раціонального сільського господарства» (Санкт-Петербург, 1830–1835 рр.) засновник і секретар Московського товариства сільського господарства С. О. Маслов був удостоєний великої золотої медалі Вільного економічного товариства.

Отже, на початку ХІХ ст. засновниками закладів вищої сільськогосподарської освіти Європи виступили представники національних еліт, які спирались насамперед на власні матеріальні ресурси, проте їхня діяльність набула загальнонаціонального і міжнародного значення. Завдяки їхній приватній ініціативі започатковано процес становлення галузевого дослідництва. Беззаперечною заслугою фундаторів перших аграрних ЗВО в Європі можна вважати уведення сільського господарства до кола самостійних наук, що стало потужним імпульсом для його подальшого розвитку та поклало початок формалізації галузевих знань.

Досвід цих перших європейських сільськогосподарських навчальних проектів був опрацьований фундаторами інституту в Маримонті та послуговував зразком для розроблення науково-організаційних засад аграрного інституту в Польщі. Майбутнього директора інституту Є.-Б. Флята було відряджено до Швейцарії та Пруссії для ознайомлення з практикою функціонування вищих

аграрних шкіл. Результатом дворічного науково-освітнього відрядження став розроблений ним «План заснування землеробської школи в Маримонті».

Заснований 5 жовтня 1816 р., Інститут землеробського господарства розпочав свою роботу 30 серпня 1820 р. в Маримонті, у колишній резиденції Марії Казимири Собеської, дружини польського короля Яна III Собеського. Термін «Маримонт» походить від французького «Marie-mont» і перекладається як «гора Марії» [27, с. 149]. Палац на високому березі Вісли побудовано в 1692–1696 рр. за проектом видатного архітектора епохи бароко Тільмана ван Гамерена (1632–1706 рр.). Після смерті Собеських палац багато разів змінював форму, власників і призначення. У 1820 р. італійський архітектор Антоніо Корацці (1792–1877 рр.) розробив план адаптації палацу до потреб інституту та спроектував головну будівлю закладу. Нині на фундаменті палацу побудовано Костел Королеви Польщі Матері Божої.

Важливі аспекти заснування інституту в Польщі розглянуто в монографії «Внесок Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва у формування сучасної системи аграрної освіти і науки» [28, с. 17–26]. Становлення інституту зумовили важливі фактори розвитку Польщі після завершення наполеонівських воєн, коли Варшава згідно з рішеннями Віденського конгресу 1815 р. увійшла до складу Російської імперії. Проте поза уваги авторів залишились питання щодо впливу на формування інституту обставин, однаково небезпечних для всіх країн світу – природних катаклізмів, посухи, неврожаїв та голоду. Російська імперія у XVIII ст. переживала голод 34 рази, а у XIX ст. – 40 [25, с. 108]. Доволі часто саме такі загрозливі чинники спонукають державних діячів вживати заходів для підвищення рівня освіти аграрних виробників.

У 10-х рр. XIX ст. вулканічні виверження принесли багато лиха різним країнам світу. Найбільше виверження відбулось в квітні 1815 р. на острові Сумбава, в сучасній Індонезії, де почав діяти вулкан Тамбора. Вибух викинув у повітря 100 км³ вулканічного попелу, стовп якого заввишки становив 44 км [4, с. 2]. Виверження спричинило глобальні кліматичні аномалії, включно із таким

феномен, як «вулканічна зима»: 1816 рік увійшов в історію як «рік без літа» через небувало низькі температури, які встановилися в Європі і Північній Америці. Надзвичайний холод привів до катастрофічного неврожаю. В Європі перепад температур супроводжувався сильними дощами, які додатково пошкодили посіви в багатьох європейських країнах. Навесні 1817 р. ціни на зерно зросли в десятки разів, а серед населення вибухнув голод, який супроводжувався спалахами епідемічного тифу [29, с. 230].

За таких умов, поряд з іншими обставинами, організацію вищого сільськогосподарського навчального закладу в Польщі зумовила необхідність відновлення продовольчої безпеки та прискорення технічного прогресу в сільському господарстві.

Важливим джерелом з вивчення питання щодо становлення і розвитку інституту в Маримонті є установчі документи – укази про заснування, положення про внутрішню організацію, статuti. Ці документи було вивезено з Польщі на початку Першої світової війни, й до 1970 р. вони зберігалися в архіві тодішнього ХСГІ, коли їх було передано до Держаного архіву Харківської області (далі – ДАХО) [30]. Нас цікавлять насамперед Статuti і положення про внутрішню організацію ЗВО від 1820, 1835 та 1840 рр. з точки зору регламентації ними практичних занять і дослідної справи у закладі.

Відповідно до «Статуту інституту і сільськогосподарської школи при інституті», який затверджено 12 вересня 1820 р., рівень підготовки спеціалістів визначався тими обов'язками, які вихованці інституту мали виконувати після завершення навчання. У першому класі готували старост, десятників, старших батраків [31, арк. 1]; у другому – писарів, підстарост, економів [31, арк. 2]; у третьому – управляючих великими маєтками, зокрема землевласників, орендарів, головних економів [31, арк. 3]. Процес навчання для учнів усіх класів складався з теоретичної та практичної підготовки різної тривалості. Цей документ доволі чітко визначав обов'язки професорів з точки зору забезпечення єдності теоретичних і практичних знань: « ... відомості

ворожильного характеру мають бути залишені осторонь, адже потрібно викладати лише те, що доступно безпосередньому експерименту» [31, арк. 6].

Унаслідок антиросійського повстання 1830–1831 рр. у Польщі інститут було закрито. Через три роки Рада управління Королівства Польського визнала за необхідне поновити його роботу. За новим Статутом, затвердженим 13 жовтня 1835 р., інститут мав готувати досвідчених господарів вищого та нижчого розрядів, здатних за допомоги «вивчення теорії і набуття практики обрати ... найвірніший шлях у досягненні передбачуваної у землеробській промисловості цілі, яка полягає у можливому прирощенні чистого прибутку» [32, арк. 1]. Третім параграфом цього документу передбачено: « ... в Інституті мають відбуватися найважливіші спостереження і досліди відносно певної місцевості; кожного разу такі досліди декілька разів повторюються на ґрунті з різною властивістю й під впливом різних обставин; усякий новий спосіб, який допомагає покращенню певної галузі сільського господарства, має бути з користю використаний для будь-якої частини тутешнього краю, має бути підданий початковому найдокладнішому розгляду і дослідям, результати таких дослідів підлягають оприлюдненню повністю для повсюдного інформування» [32, арк. 1, 1 зв.]. Фактично цим статутним положенням було покладено початок процесу формалізації дослідної справи. Ще у 1830 р. перший директор інституту професор Є.-Б. Флят, підбиваючи підсумки діяльності закладу протягом десяти років, зазначив, що навчальний заклад в Маримонті можна поставити на один рівень з найкращими зарубіжними агрономічними інститутами [33, арк. 6 зв.]. Таке твердження нам видається справедливим, якщо взяти до уваги, що Європа випереджала Російську імперію з організації галузевого дослідництва майже на 50 років [25, с. 435].

Невдовзі ситуація з аграрним дослідництвом в інституті набуде зворотного руху. За Положенням про інститут сільського господарства і лісівництва в Маримонті від 31 серпня 1840 р. за підписом міністра народної освіти графа С. С. Уварова у закладі створено два відділення: землеробське і лісівниче. Документ ретельно регламентував різні сторони діяльності інституту,

насамперед навчальної роботи та проходження практики студентами. Однак положення щодо галузевої дослідної справи з нього було вилучено [34]. На нашу думку, це спричинено декількома обставинами: 1) розпочатим приведенням польської системи освіти до тогочасних російських стандартів після придушення антиросійського повстання 1830–1831 рр.; 2) домінуванням у вищому державному керівництві Росії ідеї щодо пріоритетності теоретичної та практичної підготовки в діяльності спеціальних інститутів як головної форми трансляції наявного виробничого досвіду.

Серед найвідоміших професорів інституту в Маримоті, діяльність яких припадає на початковий період існування навчального закладу, є вчені зі світовими іменами. Серед них: випускник Варшавського університету, професор хімії та хімічної технології протягом 1836–1858 рр. Юзеф *Белза* (за російською традицією – Йосип Фомич Белза, 1805–1888 рр.) – автор праць «Про виготовлення цукру з буряків» (1837 р.), «Принципи побутової хімічної технології» (1840 р.), «Поліцейська та юридична хімія» (1844 р.) та ін.; випускник Варшавського університету, професор ботаніки, фізики, садівництва та мінералогії Войцех Богумил *Ястшембовський* (рос. – Войцех Матвійович Ястржембовський, 1799–1882 рр.) – автор робіт «Про метеорологічні спостереження і стан клімату в Царстві Польському» (1847 р.), «Улаштування світу в залежності від загальнолюдських потреб» (1847) та ін.; випускник Варшавського лісівничого інституту, викладач енциклопедичного курсу лісових наук у 1836–1858 рр. професор Казимир *Глінка-Янчевський* (рос. – Казимир Петрович Глінка-Янчевський, 1799–1880 рр.) – редактор професійного лісового журналу «Sylwan», який видається з 1820 р. і дотепер; випускник Віленського університету, директор інституту в Маримонті професор Міхал *Очаровський* (рос. – Михайло Миколайович Очаровський, 1788–1854 рр.) – член ученого комітету Міністерства державних маєтностей і Московського товариства сільського господарства, член Галицького господарського товариства (м. Львів) і наукового товариства при Гори-Горецькому землеробському інституті (з 1848 р.), автор багатьох наукових праць, зокрема,

«Сільське господарство, яке об'єднує в собі всі галузі землеробства» у 10-ти томах, що вийшла друком у 1834–1844 рр. та була перевидана у 1848–1849 рр., а також книга «Наука про економію чи управління господарством», яка фактично є продовженням вищенаведеної роботи, її 11-м томом (1856 р.) [35].

Здійснена історична реконструкція дозволила авторові скоригувати питання щодо хронології процесу становлення вищої сільськогосподарської освіти в Європі на межі XVIII–XIX ст. з погляду на вивчення цієї проблеми європейськими істориками освіти і науки. Доведено, що фундаторами перших аграрних ЗВО в Європі з власної ініціативи виступили представники національних еліт, проте їхня діяльність набула загальнонаціонального і міжнародного значення. Завдяки їх почину сільське господарство трансформувалось у самостійну наукову дисципліну, що стало потужним імпульсом для його подальшого розвитку та поклато початок формалізації галузевих знань.

Авторка внесла доповнення в питання щодо передумов заснування четвертого в Європі сільськогосподарського ЗВО – Інституту землеробського господарства в Маримонті. У роботі відзначено, що поряд з іншими факторами, становлення інституту спричинено аномальними природними катаклізмами 10-х рр. XIX ст.

За допомогою статутних документів Інституту землеробського господарства в Маримонті розглянуто процес зародження і трансформації галузевої дослідної справи у закладі. Доведено, що формалізація галузевого дослідництва, розпочата за Статутом 1835 р., була зведена нанівець за Статутом 1840 р., що пов'язано, по-перше, з приведенням польської системи освіти після придушення антиросійського повстання 1830–1831 рр. до тогочасних російських стандартів; по-друге, – з домінуванням у вищому державному керівництві Росії ідеї щодо пріоритетності теоретичної та практичної підготовки як найкращої освітньої форми трансляції наявного виробничого досвіду.

Список використаних джерел та літератури

1. Присяжнюк М. В. Розвиток сільськогосподарських знань у XIX ст.: європейський контекст. *Історія науки і біографістика : електрон. наук. фахове вид.* 2013. № 2. URL : http://inb.dnsgb.com.ua/2013-2/13_prisaznuk.pdf (дата звернення : 16.09.2020)
2. Білан Л.Л., Білан С.О. Система підготовки фахівців-аграрників в Україні (XIX – початок XX ст.). Київ: Аграрна освіта, 2011. 168 с.
3. Костенко О. Історичні передумови становлення сільськогосподарської освіти в країнах Європи першої половини XIX – початку XX століття. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету.* Серія «Історичні науки». Вип. 37. С. 214–218.
4. Podlaski, Sławomir. Studenci i absolwenci Wydziału Rolniczego SGGW, dla Uczelni, Narodu i Kraju / Katedra Fizjologii Roślin, Wydział Rolnictwa i Biologii SGGW. Warszawa, Aula Kryształowa, 2015. 33 с.
5. Kurucz, György. (1999). Festetics György gróf. *Az Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis (EPA).* URL: http://epa.oszk.hu/01600/01613/00009/pdf/zm_09_1999_265-286.pdf (дата звернення: 16.09.2020)
6. Surányi, Béla. (2018). A magyar mezőgazdasági szakoktatás története 1945-ig, különös tekintettel a debreceni agrár-felsőoktatásra. *Gerundium*, 9(1), 81-115. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/161871653.pdf> (дата звернення : 16.09.2020)
7. Білан Л. Л. Становлення та розвиток вищої аграрної освіти в Україні (XIX – початок XX століття). Автореф. дис. канд. пед. наук / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2007. 19 с.
8. Добролюбська Ю. А. Борис Олексійович Шустов: портрет на фоні епохи. Одеса, 2020. 176 с., іл.
9. Зайкевич А. Е. Агрономия как наука вообще и университетская в частности. *Труды Второго Киевского областного сельскохозяйственного съезда / сост. под ред. С. М. Богданова.* Киев: Тип. П. Барского, 1893. С. 15–73.
10. Школы сельскохозяйственные. *Энциклопедический словарь / под ред. проф. И. Е. Андреевского.* Санкт-Петербург: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. 1890–1907. Т. XXXIXа (78): Шенье – Шуйский монастырь. 1903. С. 626–633. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003924182#?page=156> (дата звернення: 18.09.2020)
11. Богданов С. М. Сельскохозяйственный институт при университете в Галле. *Журнал Министерства народного просвещения.* 1889. Ч. 265. С. 35-37.
12. Стебут И. А. Сельскохозяйственное знание и сельскохозяйственное образование. 2-е изд., доп. Москва: Типография И. И. Родзевича, 1889. 169 с.
13. Винер В. В. Организация опытных учреждений в Германии, Австро-Венгрии, Швейцарии и в Царстве Польском. Санкт-Петербург: Тип. «Сельского вестника», 1912. 192 с.
14. Паульсен Ф. Германские университеты / Паульсен Ф., проф. Берлин. ун-та; пер.: Гроссман Г. Санкт-Петербург: Образование: журнал, 1904. 425 с.

15. Фурсенко И. Д. Харьковский ордена Трудового Красного Знамени сельскохозяйственный институт имени В.В. Докучаева: очерки истории. Киев: Урожай, 1968. 168 с.

16. Киричок Р.І., Голикова О.М., Гриценко З.І. Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва. 1816–2006: нарис. Харків : Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2006. 367 с.

17. Голикова О.М., Кравцов А.І., Киричок Р.І. Історія Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва. Харків : Харків. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2011. 544 с.

18. Голикова О. М. Польський період історії Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва (1816–1914 рр.). *Київська старовина: науковий історико-філологічний журнал/ Київський славистичний університет.* Київ, 2010. № 2 (342). С. 124–132. URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/kyev_old/2010_2/10-Golikova-124-132.pdf (дата звернення : 17.06.2019)

19. Голикова О. М. Діяльність професора Єжи Беньяміна Флята як фундатора та першого директора Інституту землеробства в Маримонті (до 200-річчя Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва). *Українознавчий альманах / Центр українознавства філос. ф-ту Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка.* Київ: КНУ, 2015. Вип. 18. С. 143–147. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2015_18_41 (дата звернення : 17.06.2019)

20. University of Pannonia. URL : <https://www.georgikon.hu/english/welcome-to-georgikon/history-of-the-faculty> (дата звернення : 09.09.2020)

21. Kincses Katalin Mária. Kurucz György. Keszthely grófja Festetics György. *Az Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis (EPA).* URL : http://epa.oszk.hu/00000/00018/00028/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2013_3_914-919.pdf (дата звернення: 09.09.2020)

22. Фелленберг (Филипп-Эмануил Fellenderg, 1771–1844). *Энциклопедический словарь / под ред. проф. И. Е. Андреевского.* Санкт-Петербург: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. 1890–1907. Т. XXXV, кн. 69: Усинский пограничный округ – Фенол. 1902. С. 449. URL : <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003924191#?page=449> (дата звернення : 04.09.2020)

23. Петров Игорь. Первые швейцарские школы. Гимназия Хофвиль. *Русская Швейцария. Всё о Швейцарии на русском языке.* 2020, 10 вересня. URL : <https://aboutswiss.ch/education/pervye-shvejtsarskie-shkoly-gimnaziya-hofvil/> (дата звернення: 09.09.2020)

24. Тэер (Альбрехт-Даниель). *Энциклопедический словарь / под ред. проф. И. Е. Андреевского.* Санкт-Петербург: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. 1890–1907. Т. XXXIV, кн. 67: Трумп – Углеродистый кальций. 1901. С. 301–302. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book10198/#page/306/mode/lup> (дата звернення: 10.09.2020)

25. Вергунов В. А. Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина ХІХ ст. – початок ХХІ ст.). Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.07. Переяслав-Хмельницький. 2019. 595 с. URL:

https://drive.google.com/file/d/1oX6mNHJbMqNeI78Yt5_1iAISbYw4JeN/view

(дата звернення: 10.09.2020)

26. Ярилов А. А. Педология, как самостоятельная естественнонаучная дисциплина о земле: опыт историко-методологического изучения. Ч. 1. Педология и агрономия. Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1904. 480 с. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003978573#?page=24> (дата звернення: 30.08.2020)

27. Берг Н. В. Записки о польских заговорах и восстаниях: 1831–1862 / изд. «Русского архива». Москва: Тип. Грачева и К° [У Пречистенских ворот, д. Шиловой]), 1873. 436 с. URL : <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/10396-berg-n-v-zapiski-n-v-berga-o-polskih-zagovorah-i-vosstaniyah-1831-1862-m-1873#mode/flipbook/page/5/zoom/4> (дата звернення : 25.08.2020)

28. Ульянченко О.В., Голикова О. М., Василішин С. І. Внесок Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва у формування сучасної системи аграрної освіти і науки: до 200-річчя першого набору студентів: монографія. Харків: Вид-во ТОВ «Стильна типографія», 2020. 157 с. URL : <http://dspace.knau.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/2044> (дата звернення : 25.08.2020)

29. Oppenheimer, Clive (2003). Climatic, environmental and human consequences of the largest known historic eruption: Tambora volcano (Indonesia) 1815. *Progress in Physical Geography: Earth and Environment*, vol. 27, 2: pp. 230-259. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1191/0309133303pp379ra> (дата звернення: 25.08.2020).

30. Новоолександрійський інститут сільського господарства і лісівництва. *Державний архів Харківської області (далі – ДАХО)*. Ф. 669, 151 од. зб., 1816–1919 pp.

31. Устав института и сельскохозяйственной школы при институте, утвержденный 12 сентября 1820 г. *ДАХО*. Ф. 669. Оп. 3. Од. зб. 7. Арк. 1–27.

32. Устав (Положение) института, утвержденный 13 (1) октября 1835 г. *ДАХО*. Ф. 669. Оп. 3. Од. зб. 16. Арк. 1–13.

33. Историческая справка об Агрономическом Институте в Маримонте. Варшава, 1830 р. *ДАХО*. Ф. 669. Оп. 3. Од. зб. 14. Арк. 1–7.

34. Положение об институте, утвержденное 31 августа 1840 года с приложением (штат, смета, учебное расписание). *ДАХО*. Оп. 3. Од. зб. 21. Арк. 1–13.

35. Вергунов В. А. Професор М. М. Очаповський (1788–1854) – учений та один із організаторів вітчизняного галузевого науково-освітнього процесу. URL: http://www.rusnauka.com/29_SSN_2013/Istoria/3_145795.doc.htm (дата звернення: 31.08.2020).

References

1. Prysazhnjuk M. V. (2013. № 2). Rozvytok sil's'kogospodars'kyh znan' u XIX st.: jevropejs'kyj kontekst. [Development of agricultural knowledge in the XIX century]. *Istoriya nauky i biografiykyka* [History of science and biography]: elektron.

nauk. fahove vyd. URL : http://inb.dnsgb.com.ua/2013-2/13_prisaznuk.pdf [In Ukrainian].

2. Bilan L.L., Bilan S.O. (2011). Systema pidgotovky fahivciv-agrarnykyv v Ukrai'ni (XIX – pochatok XX st.). [The system of training agricultural specialists in Ukraine (XIX - early XX centuries.)] Kyi'v: Agrarna osvita, 168 s. [In Ukrainian].

3. Kostenko O. Istorychni peredumovy stanovlennja sil's'kogospodars'koi' osvity v kraj'nah Jevropy pershoi' polovyny XIX – pochatku XX stolittja. [Historical preconditions for the formation of agricultural education in European countries in the first half of the XIX - early XX century]. *Naukovyj visnyk Izmai'l's'kogo derzhavnogo gumanitarnogo universytetu. Serija «Istorychni nauky»*. [Scientific Bulletin of Izmail State University for the Humanities. Historical Sciences Series]. Vyp. 37. S. 214–218. [In Ukrainian].

4. (2015). Podlaski, Sławomir. Studenci i absolwenci Wydziału Rolniczego SGGW, dla Uczelni, Narodu i Kraju / Katedra Fizjologii Roślin, Wydział Rolnictwa i Biologii SGGW. Warszawa, Aula Kryształowa, 33 c.

5. Kurucz, György. (1999). Festetics György gróf. *Az Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis (EPA)*. URL: http://epa.oszk.hu/01600/01613/00009/pdf/zm_09_1999_265-286.pdf (дата звернення: 16.09.2020)

6. Surányi, Béla. (2018). A magyar mezőgazdasági szakoktatás története 1945-ig, különös tekintettel a debreceni agrár-felsőoktatásra. *Gerundium*, 9(1), 81-115. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/161871653.pdf> (дата звернення : 16.09.2020)

7. Bilan L. L. (2007). Stanovlennja ta rozvytok vyshhoi' agrarnoi' osvity v Ukrai'ni (XIX – pochatok XX stolittja). [Formation and development of higher agricultural education in Ukraine (XIX - early XX century)] Avtoref. dys. kand. ped. nauk / Zhytomyrs'kyj derzhavnyj universytet imeni Ivana Franka. Zhytomyr, 19 s. [In Ukrainian].

8. Dobroljubs'ka Ju. A. (2020). 17opBorys Oleksijovych Shustov: portret na foni epohy. [Boris Alekseevich Shustov: portrait on the background of the era]. Odesa, 176 s., il. [In Ukrainian].

9. Zajkevich A. E. (1893). Agronomija kak nauka voobshhe i universitetskaja v chastnosti. [Agronomy as a science in general and university science in particular]. *Trudy Vtorogo Kievskogo oblastnogo sel'skohozjajstvennogo s'ezda* [Proceedings of the Second Kiev Regional Agricultural Congress]. / sost. pod red. S. M. Bogdanova. Kiev: Tip. P. Barskogo, S. 15–73.

10. (1903). Shkoly sel'skohozjajstvennye. [Agricultural schools] *Jenciklopedicheskij slovar'*[Encyclopedic Dictionary] / pod red. prof. I. E. Andreevskogo. Sankt-Peterburg: F. A. Brokgauz, I. A. Efron. 1890–1907. T. HHHIHa (78): Shen'e – Shujskij monastyr'. S. 626–633.

11. Bogdanov S. M. (1889). Sel'skohozjajstvennyj institut pri universitete v Galle. [Agricultural Institute at the University of Halle]. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshhenija* [Journal of the Ministry of Public Education]. Ch. 265. S. 35-37.

12. Stebut I. A. (1889). Sel'skohozjajstvennoe znanie i sel'skohozjajstvennoe obrazovanie. [Agricultural knowledge and agricultural education] 2-e izd., dop. Moskva: Tipografija I. I. Rodzevicha, 169 s.
13. Viner V. V. (1912). Organizacija opytnyh uchrezhdenij v Germanii, Avstro-Vengrii, Shvejcarii i v Carstve Pol'skom. [Organization of experimental institutions in Germany, Austria-Hungary, Switzerland and the Kingdom of Poland]. Sankt-Peterburg: Tip. «Sel'skogo vestnika», 192 s.
14. Paul'sen F. (1904). Germanskie universitety [German universities] / Paul'sen F., prof. Berlin. un-ta; per.: Grossman G. Sankt-Peterburg: Obrazovanie: zhurnal, 425 s.
15. Fursenko I. D. (1968). Har'kovskij ordena Trudovogo Krasnogo Znameni sel'skohozjajstvennyj institut imeni V.V. Dokuchaeva: ocherki istorii. [Kharkov Order of the Red Banner of Labor Agricultural Institute named after V.V. Dokuchaeva: essays on history]. Kiev: Urozhaj, 168 s.
16. Kirichok R.I., Golikova O.M., Gricenko Z.I. (2006). Harkivs'kij nacional'nij agrarnij universitet imeni V. V. Dokuchaeva. 1816–2006: naris. [VV Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University. 1816–2006: essay]. Harkiv : Harkiv. nac. agrar. un-t im. V. V. Dokuchaeva, 367 s.
17. Golikova O.M., Kravcov A.I., Kirichok R.I. Istorija Harkivs'kogo nacional'nogo agrarnogo universitetu imeni V. V. Dokuchaeva. [History of VV Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University]. Harkiv : Harkiv. nac. agrar. un-t im. V. V. Dokuchaeva, 2011. 544 s.
18. Golikova O. M. (2010. № 2 (342)). Pol's'kij period istorii Harkivs'kogo nacional'nogo agrarnogo universitetu imeni V. V. Dokuchaeva (1816–1914 rr.). [Polish period of history of VV Dokuchaev Kharkiv National Agrarian University (1816–1914)]. *Kiivs'ka starovina: naukovej istoriko-filologichnij zhurnal* [Kyiv antiquity: scientific historical and philological journal]. Kiivs'kij slavistichnij universitet. Kiiv, S. 124–132. URI : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/kiiev_old/2010_2/10-Golikova-124-132.pdf
19. Golikova O. M. (2015. Vip. 18). Dijal'nist' profesora Czhi Ben'jamina Fljata jak fundatora ta pershogo direktora Institutu zemlerobstva v Marimonti (do 200-richchja Harkivs'kogo nacional'nogo agrarnogo universitetu imeni V.V. Dokuchaeva). [Activities of Professor Jerzy Benjamin Flat as the founder and first director of the Institute of Agriculture in Marimont (to the 200th anniversary of Kharkiv National Agrarian University named after VV Dokuchaev)]. *Ukraïnoznavchij al'manah* [Ukrainian Studies Almanac]. / Centr Ukraïnoznavstva filos. f-tu Kiiv. nac. un-tu imeni Tarasa Shevchenka. Kiiv: KNU, S. 143–147.
20. University of Pannonia. URI : <https://www.georgikon.hu/english/welcome-to-georgikon/history-of-the-faculty>
21. Kincses Katalin Mária. Kurucz György. Keszthely grófja Festetics György. *Az Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis (EPA)*. URL : http://epa.oszk.hu/00000/00018/00028/pdf/EPA00018_hadtortnelmi_2013_3_914-919.pdf

22. Fellenberg (Filipp-Jemanuil Fellenderg, 1771–1844). *Jenciklopedicheskij slovar'* [Encyclopedic dictionary]./ pod red. prof. I. E. Andreevskogo. Sankt-Peterburg: F. A. Brokgauz, I. A. Efron. 1890–1907. T. XXXV, kn. 69: Usinskij pograničnyj okrug – Fenol. 1902. S. 449.
23. Petrov Igor'. Pervye shvejcarskie shkoly. Gimnazija Hofvil'. [The first Swiss schools. Hofville High School]. Russkaja Shvejcarija. Vsjo o Shvejcarii na russkom jazyke. [Russian Switzerland. All about Switzerland in Russian.]. 2020, 10 veresnja. URL : <https://aboutswiss.ch/education/pervye-shvejtsarskie-shkoly-gimnaziya-hofvil/>
24. (1901). Tjeer (Al'breht-Daniel'). *Jenciklopedicheskij slovar'* [Encyclopedic dictionary]./ pod red. prof. I. E. Andreevskogo. Sankt-Peterburg: F. A. Brokgauz, I. A. Efron. 1890–1907. T. XXXIV, kn. 67: Trump – Ugljerodistyj kal'cij. S. 301–302
25. Vergunov V. A. (2019). Naukovo-organizacijni zasadi funkcionuvannja sil'skogospodars'koï doslidnoï spravi na terenah Ukraïni (druga polovina XIX st. – pochatok XXI st.). [Scientific and organizational principles of functioning of agricultural research in Ukraine (second half of the XIX century - beginning of the XXI century)]. Dis. ... d-ra ist. nauk: 07.00.07. Perejaslav-Hmel'nic'kij. 595 s.
26. Jarilov A. A. (1904). Pedologija, kak samostojatel'naja estestvennonauchnaja disciplina o zemle: opyt istoriko-metodologičeskogo izuchenija. Ch. 1. Pedologija i agronomija.[Pedology as an independent natural science discipline about the earth: the experience of historical and methodological study. Part 1. Pedology and Agronomy.]. Jur'ev: Tip. K. Mattisena, 480 s.
27. Berg N. V. (1873). Zapiski o pol'skih zagovorah i vosstanijah: 1831–1862 [Notes on Polish conspiracies and uprisings: 1831-1862]. / izd. «Russkogo arhiva». Moskva: Tip. Gracheva i K° [U Prechistenskih vorot, d. Shilovoj]), 436 s.
28. Ul'jančenko O.V., Golikova O. M., Vasilishin S. I. (2020). Vnesok Harkivs'kogo nacional'nogo agrarnogo universitetu im. V. V. Dokuchaeva u formuvannja suchasnoï sistemi agrarnoi osviti i nauki: do 200-richchja pershogo naboru studentiv [Contribution of Kharkiv National Agrarian University named after VV Dokuchaev in the formation of a modern system of agricultural education and science: to the 200th anniversary of the first set of students]: monografija. Harkiv: Vid-vo TOV «Stil'na tipografija», 157 s.
29. Oppenheimer, Clive (2003). Climatic, environmental and human consequences of the largest known historic eruption: Tambora volcano (Indonesia) 1815. *Progress in Physical Geography: Earth and Environment*, vol. 27, 2: pp. 230-259.
30. Novooleksandrijs'kij institut sil's'kogo gospodarstva i lisivnictva. [New Alexandria Institute of Agriculture and Forestry.]. Derzhavnij arhiv Harkivs'koï oblasti (dali – DAHO). F. 669, 151 od. zb., 1816–1919 rr.

31. Ustav instituta i sel'skoho zjajstvennoj shkoly pri institute, utverzhdennyj 12 sentjabrja 1820 g. [The charter of the institute and the agricultural school at the institute, approved on September 12, 1820.]. DAHO. F. 669. Op. 3. Od. zb. 7. Ark. 1–27.
32. Ustav (Polozhenie) instituta, utverzhdennyj 13 (1) oktjabrja 1835 g. [Charter (Statute) of the Institute, approved on October 13 (1), 1835.]. DAHO. F. 669. Op. 3. Od. zb. 16. Ark. 1–13.
33. Istoricheskaja spravka ob Agronomicheskom Institute v Marimonte. Varshava, 1830 r. [Historical background about the Agronomic Institute at Marimont. Warsaw, 1830]. DAHO. F. 669. Op. 3. Od. zb. 14. Ark. 1–7.
34. Polozhenie ob institute, utverzhdennoe 31 avgusta 1840 goda s prilozheniem (shtat, smeta, uchebnoe raspisanie). [The regulation on the institute, approved on August 31, 1840 with an attachment (staff, estimate, curriculum).]. DAHO. Op. 3. Od. zb. 21. Ark. 1–13.
35. Vergunov V. A. Profesor M. M. Ochapovs'kij (1788–1854) – uchenij ta odin iz organizatoriv vitchiznjanogo galuzevogo naukovno-osvitn'ogo procesu. [Professor M. M. Ochapovskiy (1788-1854) - teachings and one of the organizers of the vital galuze scientific and educational process]. URL: http://www.rusnauka.com/29_SSN_2013/Istoria/3_145795.doc.htm

Рецензент:

***Бородай І. С., д.і.н., професор
Анненкова Н. Г., к.і.н., доцент***

Надійшла до редакції 21.09.2020 р.